Розділ І

…Де говориться про людину, яка, власно завжди стає нерозгаданим вузлом якоїсь дивної історії

Портфель у Василя Івановича… це ж прекрасний, крокодилячий портфель! Ви не вірите? Ви мали кращого портфеля, коли ще були головою Комгоспу і носили чорні окуляри? Тепер ви скептик, бо вас вигнали на вулицю за хабарі?

Так от же:

– Сорок карбованців! – піднімає пальця свого Василь Іванович. – Чешуя, бачте, – квадратами, до спини більшає і переходить у голову справжнього нильця.

Це значить – нильського крокодила.

Коли ж необережний, штукар скаже, що з Дніпрових крокодилів бувають куди кращі портфелі, Василь Іванович позеленіє, пристане до нього, як оса, і гаряче заперечить:

– Прошу, товаришу! А ви знаєте, що у них панцир пористий? Ви тільки уявіть собі, зажмурте очи і уявіть: – сорок карбованців! Це вам не ультиматум!

До чого тут "ультиматум" – так ніхто й не довідається, та й сам Василь Іванович напевно не зрозуміє, нащо він це говорить.

А портфель справді таки хороший. Чорний, з срібними ріжками і великим круглим замком.

Буває стане Василь Іванович перед дзеркалом, притисне до себе портфеля і посміхнеться… Чорт! – так колись сфотографовано було Петровського, старосту українського. Не важно, що Василь Іванович низький на зріст, з великою головою і широким лицем, наче хто його колись ляпнув лопатою по виду; має руде, як жар, волосся і сірі, маленькі, гострі, як буравчики, очи.

Василь Іванович, буває, гляне на свого портфеля… але це потім, таємниця портфеля нехай буде… словом, що таке сам Василь Іванович, як одиниця великої людської громади?

Нехай простить нас випадковий читач, за нашу короткомовність; нехай оглянеться круг себе і зрозуміє тоді, що єсть люди, що про них можна говорити дуже мало, все їхнє минуле можна вкласти у хвилин нормальної швидкості.

От: – до Жовтня був телеграфістом, носив форменого мундира й сіру краватку. Більше нічого сказати про будь-якого телеграфіста, всі на диво вони однакові, як ті близнята. Що відрізняло од них Василя Івановича – це те, що він надто був нестриманий, щоб знайомим своїм не переказати про всі таємниці нічних депеш. За це начальник пошти висловив йому догану, а через місяць він став листоношею.

Так тяглося до Жовтня.

Тоді став секретарем Ревкому, потім – Упродкому, Комнезаму, Міліції, а коли одружився й переїхав до міста, став секретарювати у філії Молочарської Спілки, аж до кінця нашої повісти.

Зараз він має дружину і двох немовлят, близнят. За місяць отримує платні – 80, половину з них кладе на свою ощадну книжку, а другу половину економить на "різні непередбачені витрати", куди входить (це все у блокноті червоним олівцем): харчі – 15, ремонт білизни – 2, дрова –

3, на взуття – 10 і останні 10 крб., підуть на театр, зельтерську воду і цукор дітям.

Головне ж, – ощадна каса.

– Хтозна, що далі буде! – буває, говорить він, прокинувшись серед ночі. – Копійку бережи раз, вона тебе…

– Спи! – сонно озивається дружина, перевертаючись на другий бік.

Василь Іванович уже не засне до ранку. Не дарма вже пів тисячі його лежить у касі, щоб він міг спокійно заснути. У кімнаті темно. Дружина спить, а він малює в уяві картину: – трапився крах, не важно який саме, а крах. Всі службовці метушаться, збувають з рук свій дорогий одяг на хліб, посилають дочок своїх продавати себе, одне слово – паніка. А Василь Іванович бере з каси свої пів тисячі і так, аби вколоти боляче голову Спілки, дає йому наче старцеві, червінця.

– Соню, ти не спиш? – тривожно запитує.

Тоді світить електрику, риється чогось у шухлядках і впевнившись, що його ощадна книжка лежить нерухомою, спокійно вкривається ковдрою.

Все ж таки не може заснути. Його мучить портфель, власне таємниця портфеля. Адже ж він ніколи не говорив дружині своїй…

– Не спиш? – повертається лицем до нього дружина. – Швидко ранок?

– Соню, як добре, що я не партійний! – озивається Василь Іванович – Щось про війну, того… говорили в канцелярії…

– Ну, й що тобі? Нехай говорять!

– Страшно, вбити можуть!

Дружина, чи то справді, чи в жарти, так, аби, говорить:

– Уб’ють? Ну, так і бути. Не тільки тебе?

Василь Іванович тулиться до неї, наче побачивши перед собою мару.

– Де ж ти з дітьми тоді подінешся, коли уб’ють мене?

– Піду до матери.

– А як і її уб’ють?

– Тоді служити буду, зароблю на хліб дітям, – мрійно говорить дружина, прислухаючись, як десь далеко прошумів перший трамвай.

– А як уб’ють і тих, хто міг би дати тобі роботу? – пристав до неї Василь Іванович.

– Тоді ти заробиш грошей?

– Мене ж не буде! – серйозно скрикує Василь Іванович, почуваючи, що серце йому б’ється, як у синиці.

Дружина не витримує і сміється.

– Тебе не вб’ють! – зазначає вона. – Війни не буде. Учора на базарі говорили, що китайський цар держить руку нам, щоб не було війни. А в Америці знову революція, така, як і в нас була. Не вб’ють тебе. Ну, спи! – закінчує, перевертається на живіт і свистить носом.

Василь Іванович почуває себе спокійним, наче тільки що прийшов з причастя, де поставив дебелу синю свічку.

Вранці, нашвидку п’є чай і, похапцем поцілувавши дітей своїх, іде на посаду, наперед глянувши у портфеля, чи все там так, як було звечора.

Він навіть припустити не міг, щоб таємницю його було порушено, або розгадано.

Все ж таки одного разу, це було увечері на велике свято, Василь Іванович помітив, що папери у портфелі були зім’яті, а один бланок із штампом Молочарспілки зовсім зник.

Він нікому про це не говорив, тільки допитливо глянув в очи дружині, але вона посміхнулася і взяла його за руку.

– Хочеш?

– Одв’яжись! – розгублено сказав він і знову погляд свій перевів на портфеля.

На другий день зникло два бланки із штампом, а ще через день – ціла книжка.

Василь Іванович остаточно перелякався. Він почав слідкувати за канцеляристами. Але кампанія його закінчилася досить невдало. Реєстратор, виявилося, навіть не помічав портфеля, а машиністка, що до неї Василь Іванович підійшов, досить хитро запитавши, чи не брала часом вона з його портфеля бубликів, упала без пам’яті, тоді – в сльози, нарешті накинулася на нього з досить таки безапеляційною гістерикою.

– Я чесна громадянка! – кричала вона. – І мене підозрівають у крадіжках! Мене! Та ви знаєте, що мій муж помер інвалідом революції! Як ви смієте? – підійшла близько до Василя Івановича. – Мерзотнику ви,

я на вас до суду, до Москви, до… я очи вам видряпаю! – справді таки посунула на нього з нігтями.

Василь Іванович, помітивши, що не обійдеться тут без крови, схопив портфеля і зараз же пішов кудись "по службових справах".

Цієї ж таки ночі з портфеля зник американський олівець і трамвайна книжка.

Розділ II

…де вперто доводиться, що цікава повість мусить обов’язково містити в собі лірників, кловнів, привидів й іншу нісенітницю, що за нею так сумно зідхають класики й паничі од мистецтва

Уже з місяць, як Василь Іванович слідкує за своїм портфелем. Він міг би його сховати, або викинути геть, але один випадок – і він уважно став слідкувати, хто міг би хазяйнувати у його портфелі?

Випадок досить таки простий. Одного разу, повертаючись додому, його перепинила циганка, очима своїми чорними прямо таки перепалюючи його душу.

– На долоню злот, срібло говорить, говорить біле срібло! – причепилася ворожка. – Не жалій злота, щастя твоє бачу на долоні!

Василя Івановича опанував жах. Він поклав на долоню циганці злота, глянув їй у смугляве лице й йому стало моторошно.

– Тобі смерть… смерть, коли ти не глянеш у саме лице ворога. Глянь йому в лице, він тут!

Василь Іванович майже знепритомнів. Циганка ясно таки показала рукою на його портфеля.

– Ти шукай… срібло говорить, що шукай вечером… ворог твій під руками…

Василь Іванович ще довго дивився на циганку, коли ж вона зникла за рогом, глянув у портфеля.

Панчішки, що купив сьогодні, і п’ять карбованців безнадійно зникли.

Вперше за життя своє він повірив циганці. Адже ж вона говорила правду: ворог під руками. Він мусить уважно слідкувати, він тонкою ниткою перев’яже портфеля, буде чути, коли вона порветься.

На другий день нитка лопнула, а в паперах лежав сухий дубовий листок.

– Це вже занадто! – уголос подумав Василь Іванович і зараз же рішив серйозно поговорити з дружиною…

Вона ще не приходила з базару. Годинник бив на вісім. Василя Івановича опанувало занепокоєння. Через годину він має йти на посаду, коли вона не прийде…

– Соню, слухай сюди! – різко крикнув, коли вона з великою корзиною зупинилася на порозі. – Я хочу довести діло до краю. Коли буде кінець усьому? – погляд кинув на свого портфеля.

Вона не розуміла.

– Що говориш?

– Те, що чуєш! Довго будеш лазити до мого портфеля, де лежить мій… – і прикусив язика. Ледве не сказав того, з чим так уперто ховався.

Дружина в плач.

– Василю, нащо ти думаєш, там же грошей немає? Я його й пальцем не торкнула, портфеля! – і скоса, хитро, так здалося Василеві Івановичу, глянула йому в лице.

Так і є! Коли не вона, то її любовник, так і є!

– Коли ще раз помічу, що все не гаразд у мене, буде лихо! – одрубав він. – Я не лякаюся твоїх любовників, вони нуль для мене, вони – ніщо!

– Що? – скрикнула дружина, підступаючи до нього.

Уже це не була затуркана, спокійна жінка. Зараз промовляла сама зненависть й образа. Запаленими зіницями вона колола, наче шилом, Василя Івановича, все ближче підступала до нього, і не встиг ще він вимовити слова, як йому в голову полетіла сковорідка, за нею – горщик і важка мідна ступка.

– Я тобі! – кричала вона вже за дверима на Василя Івановича, що несамовито збігав сходами на вулицю.

Тоді пішла до своєї сусідки, вдови, схилила голову свою у неї на стіл і голосно заплакала. Вдова гладила їй голову, вмовляючи не побиватися з якоїсь дурниці.

– У мене покійник був, не те що в тебе чоловік. Бувало, не так глянеш на вулицю – і вже під очима у тебе синьо і ребра болять. Він же не бив тебе?

– Гірше! Нехай би побив краще, коли б я заслабла од нього. Ах, який гидкий він! Нехай… нехай згадає, коли до нас приходили більшовики ховатися, а він передав їх гайдамакам, контрреволюція нещасна!

– Контрреволюція? – з жахом промовила вдова.

– Ні, то так… він гарний у мене… то так я… ми й не бачили в себе більшовиків. Ваш син комуніст уже?

– Ну, да…

– Прощайте!..

А Василь Іванович в цей час сидів за столом у канцелярії і беззмістовно дивився на руки машиністки. Вони були білі, наче з тіста, довгі тонкі пальці – з дебелим перснем золотим…

– Ніно Карпівно, скажіть будьте ласкаві, ви не купували ще авіалотерейного квитка?

– Ні, а що?

– Я так. Пробачте.

Реєстратор посміхнувся. Бухгалтер зупинив пальця на рахівниці і голосно щось вимовив, якийсь один примітивний звук.

Серце Василя Івановича потерпло і стиснулося, як порожній шкіряний гаманець. Лице його зблідло, на скронях надулися жили. Він не міг очей одірвати з газети, що лежала просто перед ним. Набравши повітря в груди, став по літері читати.

"Англійські шпигуни в Ленінграді..." – більше не міг дивитися, як відомий шпигун і провокатор Х... був зловлений агентами ДПУ.

Василь Іванович зараз же схопив портфеля, вийшов у темні сінечки і, витягши маленький аркуш паперу сховав його у себе за пазухою. Тоді знову повернувся до канцелярії. Уже спокійний був, ніхто не міг залізти руками своїми йому за пазуху.

– На вас лиця немає, Василь Іванович! – узяв його за руку реєстратор. – Ви слабі, що з вами?

– Портфель, мій портфель! – скрикнув Василь Іванович, вискочив з-за столу і підбіг до розчиненого вікна.

Він побачив, як його портфель заворушився, знявся з місця і поволі, наче пір’ячко, полетів у вікно.

– Мій портфель! – простяг руки перед себе Василь Іванович і, зблідши, як стіна, упав, на підлогу.

Його облили холодною водою. До скронь поклали оцту й хрін. Машиністка схилилася над ним, намацала пульса, і, слова не вимовивши, сіла за машинку.

Бухгалтер у штрафній книзі до прізвища Василя Івановича добавив п’яту ластівку за "прогули", тоді понюхав тютюну і голосно, дико й нестримано чхнув.

На стіні пробило чотири години...

І найменшої уваги на Василя Івановича. Він лежав під стіною, як дровина, а його обминали службовці і, весело розмовляючи, розходились додому. Один тільки бухгалтер, вичекавши хвилину, коли був сам, похапцем порився у кишенях непритомного, за пазухою і на

своє здивування витяг звідти шифровану телеграму і авіалотерейного квитка під № 275 на два карбованці. Телеграму розірвав і вкинув до кошика, а квитка сховав собі до портфеля і, насвистуючи Марсельєзу, вийшов на вулицю.

На вулиці спалахнув ліхтар. До порожньої канцелярії увійшов сторож з мітлою, спокійно запалив цигарку, але, вгледівши під стіною Василя Івановича, скрикнув з жаху.

Василь Іванович підняв лице своє, рукою поманив до себе сторожа.

– Підведи мене, голова болить! – зміг вимовити, хапаючись за голову.

Сторож боязко підвів його і посадовив у крісло. На здивування йому Василь Іванович обняв його за плечі і боляче, наче дитина мала, заплакав.

– Проведи мене додому, сам не можу! Ах, який сон страшний! – сказав він і, помітивши свого портфеля на столі, скрикнув!

Тоді схопив його під руки, зіперся на плече сторожеві і, голову низько схиливши, вийшов за двері.

На вулиці перед ними розступалися люди, вдивлялися у бліде лице Василя Івановича і голосно, наче вирок над злочинцем, говорили!

– Де він напився?

– Іди, я вже сам! – сказав сторожеві Василь Іванович. – Спасибі тобі!

Коли дійшов на ріг вулиці, чомусь, сам не розуміючи чому саме, руку сховав собі на грудях і трохи не повалився на камінь.

Його таємницю було порушено незграбною брудною рукою людини…

Можна тільки уявити, що стала б робити людина, бувши на місці Василя Івановича. Не обійшлося б тут без плачу, без крику. Міліція й інші керуючі органи влади були б поінформовані, на завтра у газеті було б уміщено петитом про неможливий, нелюдський вчинок або бандитський напад.

А Василь Іванович тільки зідхнув і поволі подався вулицею. Він уже не міг страждати. Все щастя його, вся радість його була украдена. Був, наче свіжий плід виїдений усередині, сама шкаралупа. Уже не знав, куди йде, – тільки ухо ловило тиху музику, що доносилася з темних кущів скверика.

Там сидів лірник сліпий, незрячими очима дивився на людей, розбитим голосом виводив якусь невідому пісню.

Василь Іванович зупинився перед ним і прислухався. Він не помічав збоку себе нічого. Не бачив, як зідхав спекулянт з Нарєжної, як плакав щасливий юнак, голову свою низько схиливши, і печальними устами посміхалася повія, прислухаючись до лірника.

Лірник співав.

"Колись, давно дуже, ще як не було зла на землі, жили двоє юнаків. Братерською любов’ю споєні, вони пройшли землі далекі, бачили чужі племена й народи, прислухалися до мудрого шелесту гаїв і говорили з вітром бистрим у темних, високих горах.

Так жили брати.

А як смерть прийшла – стали раду вести.

– Станемо, брате, деревами родючими на степу! – каже старший брат. – З наших гілок рясних людина зриватиме овочі пахучі і хвалитиме бога свого під затінком нашим синім.

– Ти старший і слово твоє мудре! – каже другий. – Вислухай же і мене, брате. Глянь кругом і побачиш, що на землі нема недостатку людям. Підніми ж лице своє і побачиш небо вечірнє, чорне й сумне, як вітер осінній у полі. Краще станемо, брате, зорями ясними на небі, вийде тоді людина з печери своєї і буде милуватися нами.

І стали брати на цьому.

На землі радости кінця й краю немає. Народи глянули на небо, з печер глибоких вилазили немічні діди й маленькі діти і дивились у небо, де переливались любов’ю святою дві зірки.

Минали віки, народи руками ніжними зривали стиглий плід з дерев і славили бога свого перед високим, білим огнем.

А в небі раділи брати. Уночі бачили вогонь на землі, бачили, як переходили племена з місця на місце і не було між ними злоби й зненависті.

Так ішли віки, кудись за сонцем.

Одного разу менший брат запитав у старшого:

– Чому сумний? Твоє проміння згасло, а лице змарніло, печаллю й тугою вкрилося?

– Брате, глянь униз, ти побачиш людину під скелею – у неї кров на лиці. Цю людину забила людина.

– Забила людина, брате? – тривожно перепитав менший.

– Так. Я неспокійний, я зійду знову до людей, щоб вернути їм загублену любов.

І бачили люди, що серед ночі глухої зірвалася велика зірка з неба, огнем синім оперезавши далекі обрії.

Ходив старший брат по землі, в розпуці чоло своє хилив над мертвою людиною і плакав дощами осінніми серед порожнього, німого степу, аж доки люди забили камінням його, за те, що він учив їх любити один одного.

Тоді менший брат упав зіркою кривавою на землю і в святій зненависті своїй почав пригноблені племена вчити повстати проти дужчих за себе.

І чорне небо тепер, і холодні зорі, і вітер осінній у полі журно хилить жовту траву до сирої землі..."

Уже давно лірник сльози витер з очей, давно вже люди скупо одійшли од нього, – один тільки Василь Іванович стояв, голову низько схиливши, здавалося, завмер він у якомусь напруженому чеканню.

Тоді тільки, коли лірник заграв щось веселе, він підняв голову і п’яною, розбитою ходою одійшов убік, сів на тумбі, беззмістовно поглядаючи перед себе.

Вулиця стала порожніти. Було тихо й сумно. На розі непорушно стояли вартові.

Десь промчалась карета "швидкої допомоги", і знову стало пронизливо тихо.

І ніхто не бачив, що над містом зірвалася зірка, спалахнула вогнем синім і швидко покотилася з неба. Василь Іванович почув, як фосфоричне сяйво різнуло йому по очах і щезло. Він знову байдуже голову свою вібрав у плечі і зараз же, наче хто його підняв за волосся, скочив на ноги.

– Караул! – встиг крикнути він, учепившися за свого портфеля. – Грабують!

Але дужа людина вирвала портфеля з його рук, швидко повернулася на закаблуках і за хвилину зникла у темному проїзді.

Василь Іванович підбіг до вартового міліціонера, підняв руки над головою й крикнув:

– Чому спите? Грабують, бачите? Шукайте його!

Міліціонер глянув йому в лице, одійшов убік, спокійно промовив:

– До чорта йдіть. Пізно вже! Марш!

Василь Іванович прожогом убіг під проїзд, де зникла людина з його портфелем, підійшов до високої стіни і злякано закам’янів на місці.

Він побачив, що той самий злочинець одімкнув портфеля, поклав перед собою і, сказавши якесь невідоме слово, посміхнувся. За хвилину з портфеля вискочив низький на зріст чоловік у високих чоботях і шкірянці, підійшов до стіни і стомлено хусточкою витер собі лице.

Василь Іванович похитнувся, упав на камінь і застогнав.

Над ним зупинилося двоє людей.

– Що з ним, Нарцисе? – тихо сказав вищий.

– Не жартуй, Геркулане! Ти ж бачив сам? Це його портфель!

Василь Іванович чув, як вони говорили, але з жаху не показав і виду, що був живий. Коли ж вони вийшли на вулицю, піднявся на руках і на чім світ стоїть гукнув:

– Банда, рятуйте!

Десь на вулиці весело зареготалося.

Розділ III

…про те, що кожна молекула заслуговує великої уваги і що казка може бути справжньою подією, як і те, що людина може гуляти спокійно собі на землі

Нарцис і Геркулан були звичайнісінькими чортами. Вони безжурно, як справжні небесні скептики, виконували свою ролю, ніколи не замислювались над собою і долею свого чорного племені й рішуче не цікавилися справами землі, що була під пануванням царя їхнього, вічно п’яного – Дія.

Навіть тоді, коли Дій з п’яної руки образив Бога святого, навіть тоді Нарцис і Геркулан не подумали над тим, що з цього може виникнути якась велика неприємність, а спокійнісінько грали в шахи і краглі. Нічого таки й не трапилося поміж Дієм та Богом. Вони на похмілля випили удвох барило вина й заїли старим сиром.

Тільки тоді, як племенем пройшла чутка, що на Землі сталася якась велика подія, а страшний Дій з гарячої руки забив сина свого, який радо сповістив його, що люди ще не втратили смаку свободи, тоді тільки

Нарцис довго щось радився з Геркуланом, зібрав гурт вірних друзів, вигукнувши перед ними:

– Вітаю вас, шановне товариство. Одтепер люди будуть нашими вчителями!

Усі мовчали, бо добре розуміли в чому справа.

І як же був здивований Нарцис, коли його й Геркулана було приведено перед глибокі очи царя Дія. Він був ще надто наївним. не знав, що на небі, так само, як і на землі, бувають шпигуни, провокатори й інші мерзотники, що їх так рясно може сплодити тільки висококультурна людська громада.

– Підданці мої! – не даючи їм отямитись, скрикнув Дій. – Я знаю, що мозок ваш отруєний поганою думкою проти мене.

Нарцис з Геркуланом вражено перезирнулись. Їх опанувала неймовірна зухвалість.

– Справді, нащо творити собі надію з якоїсь ганебної потвори? – спокійно сказав Нарцис.

– Ти також? – пильно глянув в очи Геркуланові Дій.

Той не встиг ще хитнути головою, як цар уже стукнув ногою на Нарциса.

– Геть же від мене! – І, коли Нарцис поплив в етері на Землю, навздогін кинув: – Моя любов безмежна! Будеш одурений – повертайся!

"Ніколи!" – подумав Нарцис, наближаючись до землі. Була вже ніч. За містом ходила якась людина. Нарцис помітив у неї портфеля і, недовго роздумуючи, прожогом упав у середину, сховавшися в паперах.

Геркулан лишився поміж своїм племенем. Він не то що не захотів з Нарцисом одвідати Землю і впевнитися, що там дійсно сталося щось велике, – просто, виникли обставини! – так дурив себе Геркулан.

Коли ж агенти Дія, що він їх надіслав на Землю слідкувати за Нарцисом, повернулися ні з чим і категорично заявили, що його й сліду немає, а в просторах між Землею й Небом плаває озброєна варта – Геркулан занепокоївся. Але це було один тільки день. На другий ранок він одержав пневматичну пошту, де на бланках Молочарспілки було рукою Нарцисовою написано:

"Дорогий друже. Ув’язнений. Але чую, що жити можна. Прибудь на землю. Твій Нарцис".

Через тиждень іще новий лист.

"Твій Нарцис. Рятуй. Здається повік сидітиму в цьому проклятому портфелі. Чекаю".

Не одкладаючи справи надалі, Геркулан зараз же рішив добутися Землі. Вичекавши, коли зостався сам і зайшло сонце, він склав руки над головою й просто упав у холодну, колючу синь.

Нарциса одшукати було легко.

Тепер, після ріжних неприємностей вони обоє разом ішли вулицею великого міста і голосно, не звертаючи найменшої уваги на вартових, розмовляли як давні друзі, котрі зустрічаються після довгої розлуки.

Розділ IV

…де фарба міняє фарбу, а людина змінюється другою

Повість набирає жвавішого і досить таки заплутаного характеру

Василь Іванович до ранку блукав вулицями, навіть не думаючи піти додому, щоб заснути. Вранці пішов до каррозшуку. Там сказали досить-таки впевнено:

– Зараз ремонт. У вас портфеля викрадено? – заінтересовано запитав рудий міліціонер. – Ви злочинця могли б упізнати?

Коли ж Василь Іванович сказав, що злочинець високий на зріст, у пальті й черевиках, а на голові стриміла панама, міліціонер провів його до одиночної камери і, пошепки заявивши, що зловлено цю ніч, показав йому на двері.

Василь Іванович глянув крізь щілину всередину камери, помітив там у кутку на соломі молодого мужчину в пальті й черевиках, а панама зім’ятою валялася серед підлоги. Ув’язнений непорушно дивився у стелю – з карих великих очей його текли сльози на бліде, розумне обличчя.

– Це поет, каже сам! – шепнув вартовий. – Кажуть, п’яний був.

– Пробачте, друже! – крикнув у щілину дверей Василь Іванович.

– Дайте цигарку! – тихо просив поет. Василь Іванович подав йому свого портсигара.

– Не він, та взагалі нащо це все? – докірливо глянув Василь Іванович міліціонерові в очи. – Нехай пропадає портфель мій! – І вже легко, наче зробив якесь велике й добре діло, пішов на посаду.

Тут його ждала велика неприємність, коли можна так м’яко висловитись.

– Ви довго так будете?

– Як саме? – здивувався Василь Іванович, глянувши в неспокійні очи бухгалтера.

– Маєте шість ластівок!

– Ну й що?

– Вас скоротили, прогули на прогулах і прогулами поганяють! – жодним нервом на лиці не моргнувши, пожартував бухгалтер. – Вас викинули з посади.

– З посади? Викинули? І тепер я без хліба… на вулицю? – скрикнув Василь Іванович, наче зі сну.

Тоді зблід на лиці, похитнувся і, дико зареготавшися, упав на підлогу.

"Швидка допомога" констатувала смерть. Удар.

І помер Василь Іванович, як та муха. Помер так чудно, як тільки може померти ніжна, м’яка людина. Жахнувся дійсності, не міг уявити себе без посади і забув, бідний, що його чистих пів тисячі строго охороняє ощадна книжка.

Словом – помер секретар молочарської спілки, і тільки машиністка Ніна Карпівна одвела очи до вікна і, чи з огиди, чи то з жаху, промовила, затрусившись, наче в пропасниці:

– Брр…

Не встигли ще теплого трупа винести з канцелярії, як увійшло двоє людей, підійшли вони до реєстратора і, запитавши:

– Тут працює Василь Іванович? – запалили цигарки.

– Василя Івановича тут немає! Був, а тепер немає!

– Як немає, він же був учора?

– Учора був, а тепер не буде. Он він! – показав рукою реєстратор на сусідні прочинені двері, де над трупом метушилися санітари.

– Що я бачу, Геркулане?

– Це він, Нарцисе?

Вони схилилися над непорушним Василем Івановичем, щось пошепки сказали один одному, тоді повернулися назад і, гостро глянувши бухгалтерові в очи, мовчки вийшли.

Бухгалтер, сам не свій, виліз з-за столу; витяг авіалотерейного квитка і, порвавши його на дрібні шматочки, кинув через вікно на вулицю. Тоді заклопотано сказав:

– Ніна Карпівно, ви ще довго будете передруковувати мені відомості? Ах, ці машиністки!

У розчинене вікно влетіла оса, заплуталась у павутині над головою реєстратора і жалібно занила.

Реєстратор довго приглядався до полоненої комахи, поволі узяв лінійку і за мить на стіні був роздавлений павук і гостра оса. Тоді посміхнувся.

Машиністка вибила замість "О" літеру "А".

Бухгалтер замість "Кредиту" поставив у "Дебет" зайвих півсотні.

У сінцях тяжко позіхнув сторож.

На вулиці кричали газетярі: – "Повстання в Сирії!"

Нарцис з Геркуланом вивчали місто. Вони знали вже, де міститься виконавчий комітет, зупинилися перед високим будинком Біржі Праці і здивовано, не розуміючи просто, знизали плечима, глянувши на золоту вивіску міліції й розшуку.

Ввечері зайшли до ресторану, випили вина і спокійно стали розмовляти, зовсім не почуваючи, що над ними збиралася чорна хмара.

– Так, що Нарцисе…

– Я також думаю, Геркулане! – сказав Нарцис. – І уяви, нічого не вигадав такого, знаєш…

– Я розумію тебе, тільки лякаюсь, щоб не одвідало тебе розчарування або неспокій. Кинути свою батьківщину, плюнути на все, хоч воно й гидке надто, – це дуже серйозний і відповідальний вчинок. Здається, уловив мою думку.

– Правда. Перед нами одно з двох – чи лишатися на землі, чи повернутися назад і вічно бути ображеним, запльованим, попихачем. Страшно.

Геркулан довго щось думав, очима обвів усі столики, за якими уже п’яно розмовляли люди, тоді рішуче, з якимось одчаєм сказав:

– Повік між людьми. Невже я примушу себе знову глянути у п’яні очи царя свого? Ми тільки день на землі, ми нічого ще не бачили і повір – я почуваю великий сум. Безумовно, я певний у собі! – І пильно глянув Нарцисові в лице.

Той ніяково спустив очи.

– Я також… – тихо промовив він.

Геркулан нічого не сказав. Налив шклянку вина, випив його і став на ноги.

– Десь спати будемо!

І обидва не помітили, що за ними на вулицю вийшло двоє людей у сірому й широких брилях, щось тихо перемовились, тоді сторожко пішли за ними.

Розділ V

…дрібничка може людину спантеличити і довести її до загибелі

Нарцис мовчав, коли Геркулан сказав, що спати краще буде десь на березі річки.

– Ще обриднуть нам німі стіни. Ти тільки глянь! – рукою показав на темну річку, де проплив великий пароплав.

Вони полягали в кущах, голови поклали на сірий камінь, лицем повернувшись до неба.

Там спокійно гралися огнями синіми зорі.

Нарцис глибоко зідхнув. Геркулан посміхнувся з нього.

Десь за горбом грала музика.

Мазурка.

Геркулан стулив очи і враз же заснув. Нарцис ще довго ворочався, тоді сховав лице собі в долоні і собі поринув у глибокий, спокійний сон.

За горбом музика.

Мазурка.

Раптом Геркулан схопився на ноги, сіпнув за руку Нарциса і швидко побіг кущами до міста. Але Нарцис не біг за ним, його насіли якісь дужі люди, схопили за коміра й почали душити. Другий гурт помчався за Геркуланом.

Він чув за собою гонитьбу, перескакував велике каміння і, почуваючи, що серце йому зараз вирветься з грудей, ще дужче біг до сусідньої вулиці. На нього кинули камінь. Геркулан оглянувся, знову зігнувся і великими стрибками далеко за собою зоставив банду.

Банда не відставала. З диким ревом гналася вона за Геркуланом, кидала каміння, у темряві блискаючи білими ножами.

Геркулан ускочив у робітничий квартал, підбіг до низеньких дверей малого будиночку, де жовто горіли вікна, і сильно постукав. Не встигли бандити схопити його за коміра, як він уже стояв у сінцях перед високим мужчиною, який, зрозумівши, в чому справа, швидко замкнув двері.

– Вдячний… бандити! – шепотів Геркулан.

– Ідіть спочиньте! – увів його до кімнати господар, сам сів на стільця і пильними очима оглянув всю збентежену Геркуланову постать.

– Говоріть, як було діло…

Геркулан випив води, скрутив цигарку і зараз же рвонувся до дверей.

– Там товариш, Нарцис!

– Сидіть спокійно! Заб’ють вас!

– Але Нарцис! – зміг вимовити Геркулан, і безсило посунувся на лаву.

Нарцис, приголомшений сильним ударом, зігнувся, тоді, зібравши всю свою силу, одразу вирвався і, не розбираючи, куди саме, помчався берегом. Він не почував, що йому під руку встромили ножа, і кров густо полилася і змочила сорочку.

Перестрибнувши десь канаву, Нарцис несподівано улетів просто в обійми якоїсь невідомої жінки.

– Гетьте! – крикнула вона на бандитів, що вже ладні були кінчити Нарциса. – Це мій!

– А, Маруська! – хтось глузливо сказав, і темний гурт щез у густих кущах.

– У тебе кров? – скрикнула жінка. – Це вони? На, перев’яжи! – зірвала з себе білу хустку і подала Нарцисові.

Рана, виявилося, була легкою. Кров загусла й перестала сочитись.

– Підемо до мене! Як жаль тебе!

Ішли десь поза вулицями, обминали людей і, коли увійшли під вогкий проїзд сумного будинку, з вікнами на подвір’я, вона сказала:

– Нехай тебе не дивує, так живуть усі люди!

Він не розумів.

Увійшли в якусь маленьку кімнатку, де горіла лямпа і пахло пивом й одеколоном.

Стомлений, блідий, Нарцис упав на ліжко і стулив очи. Жінка сіла біля нього, перебираючи його м’яке волосся.

Коли б Нарцис глянув на неї, він би помітив у неї на очах великі блискучі сльози.

Над міським садом – музика.

Мазурка…

Розділ VI

…Повість уперто не сходить з мертвої точки

Більше Нарцис і Геркулан не бачились ніколи. Після такої страшної ночі Нарцис намагався одшукати свого приятеля, але даремні були його спроби. Геркулан, наче у воду впав. Увечері Нарцис дістав газету, де ясно говорилось, що вночі над річкою був знайдений труп невідомого високого мужчини, забитого камінням.

"Так і є, це він, Геркулан!" – подумав Нарцис, і ще дужче заболіла йому рана під рукою.

Він нікуди не виходив, сідав тільки у дворі на сонці і грівся, чекаючи на Марусю. Вона приносила йому гроші й завжди якусь новину.

Але його не обходили уже справи людей. Він думав тільки про себе й Геркулана. Був мовчазний, зблід на лиці, а на чистому його лобі з’явилася вперта й рішуча зморшка.

Одного разу, вечором, Маруся його не знайшла дома. Минула ніч, і другий ранок тьмяно прослався за вікном, – але Нарцис не повертався більше.

Він уже був далеко за містом, у високих горах, де один темний ліс шумів своїми забутими казками.

Нарцис зійшов на високий, голий шпиль гори, востаннє глянув униз, на землю і, руки простягши перед собою, тихо полинув у простір.

Він не забув останнього слова царя свого Дія. Нарцис зневірився в людях, він між племенем своїм зітре й забуде свою помилку, нехай буде боляче йому і гідність його нехай піде нанівець.

Все далі ставав од Землі, от вона вже згубила свої лінії, уже стала маленькою, синьою точкою, а він все далі посувався в холодному етері, губив вагу свою і раптом відчув, як ноги його уперлися в так знайому йому твердь.

Коли племенем пройшла чутка, що повернувся Нарцис, цар Дій на радощах побив шибки в кімнаті в себе, випив сотку горілки і зараз же покликав до себе Нарциса.

– Сідай, друже! – весело запросив його сісти в себе біля ніг. – Ну, говори, як і що. Може, вип’єш?

Нарцис ледве зміг пригубити шклянку вина. Він мовчки схилив голову. Дій уже рішуче, зовсім не бажаючи панькатися з ним, вигукнув:

– Ти був скарбником у мене, тепер же будь наглядачем над рабами моїми!

Нарцисові подали пучок різок і важкого нагая. Він узяв ці емблеми свого володіння і похмуро, наче каторжник, вийшов з палацу.

А Геркулан, опинившися в кімнаті робітника з заводу, ледве зміг дождати ранку. Він мучився всю ніч, думаючи про долю Нарциса. Адже ж на очах його було повалено Нарциса на землю.

Він палив без ліку цигарки, ворочався на лаві, а коли за вікном засіріло і почувся заводський гудок – піднявся іти на вулицю.

– Не йди, друже! – радив йому робітник, збираючись на завод. – Удень довідаєшся. – Коли ж Геркулан таки рішив піти, сказав: – Увечері будь у мене обов’язково. Я знаю, ти свій хлопець!

Весь день шукав Геркулан Нарциса. Кілька разів обходив кущі, де вони лягали спати, ходив над річкою і тільки тоді зупинився, коли один рибалка сказав, що за водою пішов труп якогось мужчини.

Геркулан перепитував рибалку, який з себе потоплений, який на ньому одяг, чи біле лице його. Рибалка просто заявив, що труп лежав лицем у воду, а був низький на зріст.

Геркуланом опанувало обурення. Він загубив на віки свого приятеля. Він так їм не дарує. Пізнього вечора повернувся таки до робітника. Був мовчазний і розлютований.

– Даремно нервуєш! – посміхнувся робітник. – Таке трапляється в нас часто.

– Але доки буде, коли кінець? – скрикнув Геркулан.

– Зачекай, голубе! Спершу сідай, будемо їсти, тоді скажу.

Геркулан тепер тільки відчув, як його мучив голод. Мовчки сів за стіл і, наче прибув з голодного краю, пристав до миски. Робітник йому сподобався з першого разу. Як батько.

– Тепер, слухай, пали! – подав Геркуланові кисета з тютюном. – Ну, от, слухай же!..

Геркулан розщібнув коміра. Було душно в кімнаті, а на стіні одноманітно й сумно бив годинник. За містом почувся гудок на другу зміну…

– Кажеш, здалека ти? Ну, от слухай. Не дивись, що я маю суху кімнатку і їм завжди свіжу страву. Це ж так недавно стало, я жив у вогкому підвалі, щоночі до мене приходили стражники з трусом, нас, таких, як я, вигонили з фабрик і заводів, цькували нас, гноїли по тюрмах! І от було зламане все старе. Ми легко зідхнули грудьми, хоч і чекали на щось лихе. Воно таки й прийшло. У цьому місті нас оточила сила панська, дощенту руйнували нам будинки й заводи, а ми одчайдушно боронилися, бо добре знали, що з допомогою нам ішла велика тьма кінних повстанців-селян.

Це було одного осіннього ранку. Густий туман вкрив усе перед очима. Раптом почувся десь далеко гарматний вибух і змовк. Це був сигнал. Це повстанці сповіщали нас, щоб разом кинутися на ворога. Небо, що було тоді, – тяжко уявити. Навколо трусилась і горіла земля. За пострілами нічого не було чути. Наче Страшний суд упав на землю. Надвечір до нас увійшли повстанці. Нас половина було покалічено або

вбито. Завод наш був зруйнований. Але ми, в ознаку своєї перемоги… чуєш?

Геркулан почув різкий свисток і важке дихання машини.

– Це ми так його виправили. Цей завод буде вічно нам нагадувати про велике, криваве свято. І не дивуйсь, коли ще серед ночі буде хто пограбований або вбитий. Вся та наволоч, що ставала проти нас зі зброєю, тепер ховається десь, не хоче братися за чесний труд, а з-за кутка стромляє тобі ножа, щоб поживитись твоєю копійкою. Знаєш, після тифу тіло твоє сохне й падає маленькими шматочками. Так і в нас. Ми видужуєм, ми знайдемо по кутках землі нашої всю непотреб. Зараз… зараз ми ще видужуєм…

Геркулан мовчки слухав. Такі прості слова робітника його більш переконували, аніж великі сторінки якоїсь надхненої промови.

– Оце наче й усе. Мені ясно, я не хвилююсь ніколи, все просто, треба тільки робити, не покладаючи рук. Ну, а ти що робиш або що думаєш робити?

Геркулан ніяково знизав плечима. Йому стало соромно.

– Безробітний… знаєш…

– Розумію. І добре, що ти тут. На завод треба людей зараз, ти можеш там бути? Ну, ясно. Ти побачиш, що ми там зробили! Це ж просто тобі культура наша, ось глянеш.

На другий день Геркулан був на заводі кочегаром. Йому показали нового дизеля, зробленого тут на заводі.

– Ти тільки глянь! – як діти малі, раділи робітники перед велетенським дизелем. – Глянь, яка сила. Ти за кордоном не скрізь таке побачиш. Ми пускаємо його через місяць. Розкіш одна, а не машина.

– І це все наші мозолі! – показав Геркуланові свої долоні старий, згорблений робітник. – Ми його робили жартома, щодня по годині після зміни. Ти торкни ж його!

Геркулан приклав долоні свої до блискучого заліза і чомусь відчув, що заховане тепло машини перелилося йому в кров. Він одразу полюбив цього велетня, як дитину.

Робітники радо знайомилися з Геркуланом, а коли він незручно кинув вугілля в машину й обпік руки, ледве не засичавши з болю, – його сила рук підняла над землею і з криком "Уже хрещений огнем!" – стали підкидати все вище й вище.

Робітники були дужі й бадьорі, ніщо не могло нагнати суму в їхні світлі очи. Вони були щасливі і своїм щастям сповнювали й Геркулана радістю.

Він щодня приходив на завод, годував свою ненажерливу машину, а ввечері, вкупі з товаришами ішов до театру або в міський парк. Він був щасливий. Він нічого не міг уявити кращого, як цей труд, що має свою велику, конечну ціль.

Через місяць у велике свято пускали дизеля. Нічого великого за це не бачив Геркулан. Робітники всіх заводів прийшли в новому, святочному одязі глянути, як почне жити велетенська, ні з чим незрівняна машина. Екскурсії дітей були розміщені скрізь на машинах, щоб і вони могли побачити те, про що писалося у книжках.

Геркулан з товаришами стояв біля підойми. Він чомусь почував себе гордим, бо тільки на його заводі могло одбутися те велике, про що

говорило майже пів світу. Нараз почувся дзвін. Всі змовкли. На корпус машини виліз старий білий робітник, скинув з себе шапку і тихим, розбитим голосом сказав:

– Любі товариші!

Стало пронизливо тихо. Голос промовця лунко одбивався од заліза.

– Я не хочу згадувати час той, коли в оцих стінах кров братів наших… – і не договорив. Схилив голову, тоді різко махнув рукою і, показуючи на дизеля, скрикнув:

– Нехай це буде вічною пам’яткою про наше велике незабутнє свято! – упав просто лицем на корпус машини й заплакав.

По людях пройшов здавлений гомін. Усі хотіли плакати разом із робітником або кричати так, щоб сама машина здригнулась і запрацювала своїми колесами. Почувалося якесь напруження, здавалося, усі ці робітники крикнуть на ввесь світ свою радість і щастя, щоб небо завалилося, щоб вічно горіло сонце й ніколи не було темної ночі.

Машиніст пустив ток. Дизель спершу здригнувся, засичав, тоді поволі змахнув колесом. Знову замовкли люди. Коли ж велике колесо змішало шпиці, а машина сповнилася ревом і хрипінням, – сила голосів злилася в один згук і далеко ще котилося над заводом величне й дуже "слава!".

– Слава! – кричав Геркулан.

– Слава! – кричали діти.

– Слава! – крикнуло щось над вухом Геркулана.

Він побачив, що до нього з обіймами підходив робітник. Вони обнялися, зійшлися в поцілунку і радісно один в одного на грудях – заплакали.

Машина ревла й стогнала, як той звір, котрого привчили любити й охороняти людей.

А на землю тихо сповзала ніч. У небі запалилася велика зірка, блимнула, тоді допитливо уставилася вниз, на землю.

Це занепокоєний, вічно сумний Нарцис спочивав на високій скелі, одійшовши од рабів, котрі ламали камінь на нового царського палаца. Нарцис довго дивиться на Землю, бачить, як вона весело міняє свою фарбу, – тоді схиляє Нарцис лице собі на коліна, плаче і згадує свого Геркулана.